

Tərcümədə əsas meyarlar hansıdır, tərcümə ilə məşğul olanlarda hansı keyfiyyətlər olmalıdır? "Müzakirə"mizdə cavab axtardığımız bu suallara maraqlı cavablarla qarşılaşdıq.

ORİJINAL ƏSƏRİN RUHUNU QORUMAQ

Yazıçı-tərcüməçi Kamran Nəzirli məsələyə həm nəzəri, həm də təcrübə baxımından yanaşır: "Nəzəri cəhətdən tərcüməyə (xüsusən bədii tərcüməyə) yanaşmalar çoxdur: tərcümə orijinalın sözlərini və fikirlərini çatdırmalıdır, orijinaldakı kimi oxunmalıdır, oxucu hiss etməlidir ki, onun qarşısındakı əsər tərcümədir, orijinalın üslubunu saxlamalıdır, tərcüməçinin üslubunu ifadə etməli, tərcüməçinin öz əsəri kimi oxunmalıdır. Tərcüməçi orijinala özündən əlavələr, yaxud ixtisarlər etməməlidir, buna hüququ yoxdur, yaxud orijinala özündən əlavələr, ixtisarlər etmək hüququna malikdir? Şeirləri nəsr kimi tərcümə etmək lazımdır, yoxsa şeir kimi tərcümə etmək lazımdır? Bir sözlə, konkretləşdirsək, bu məsələdə dünyanın aparıcı tədqiqatçıları, alimləri və tərcüməçiləri əsas iki əks mövqedə dayanır: doğma dilin ruhuna uyğun tərcümə edəsən, oxucunu orijinal mətnə yaxınlaşdırasan, ikincisi - oxucuya özgə təfəkkürünü öyrətmək lazımdır, qoy o özgə bir yazıçını, özgə bir mədəniyyəti qəbul etməyi öyrənsin, lazım gəlsə, doğma dilə zor işlətmək də olar... Bu mənada birincilər - azad tərcümə, ikincilər isə sətri tərcümə tərəfdarıdır". Azad tərcümə tərəfdarı olduğunu deyən K.Nəzirlinin fikrincə, tərcüməçi mətni çevirərkən təkcə onun ekvivalenti barədə düşünməməli, həm də həmin mətni təzədən yazmaq, təzədən yaratmaq barədə düşünməlidir: "Belinskinin sözü olmasın, mənəcə, bədii tərcümə üçün yalnız bir qayda var: o da orijinal əsərin ruhunu qorumaq. Bax o ruhu tərcümə eləməyi hər müərcim bacarmır. Axı özgə ruhunu, özgə dünyabaxışını necə tərcümə etmək olar? Əlbəttə, çətindir, çox çətindir. Tərcümədə ruhu qoruyub saxlaya bilsə, bu da sənin adekvat tərcümən olur. Gərək tərcümə orijinal mətnə uyğun ola ki, oradakı ideya-bədii fikir yükünü əks elətdirə, ruhu tuta bilsin. Həm nəsrdə, həm də şeirdəki mətnlərin hər sətrində, misrasında, hətta sözündə belə mənə yükü var. Buna görə də tərcüməçi mətni çevirərkən təkcə onun ekvivalenti barədə düşünməməli, həm də həmin mətni təzədən yazmaq barədə düşünməlidir. Burda yazıçılıq köməyə gəlir. Adekvat tərcümədə müərcim tərcümə etdiyi dildə idiomların, sinonimikanın, söz oyununun, mətnaltı mənənin, onun axıcılığının, bu və ya digər dövrdə yazılan əsərin üslub və ahənginin, orijinal mətn müəllifinin yaradıcılıq dəst-xəttinin və məqsədinin qorunub saxlanmasına çalışmalıdır. Təbii ki, tərcümə işi ağır, məsuliyyətli və usandırıcıdır; poeziyanı, nəsr tərcümə edərkən narahat müərcim həm də rahatlıq tapır; çünki sanki ikinci bir müəllifdir, birinci mətnin müəllifini ikinci dildə çevirməklə eyni ruhlu, eyni ideyalı iki əsər yaradır. Bu mənada müərcimin "yükü" orijinal mətnin müəllifinin yükündən daha ağırdır". Tərcüməçinin sözlərinə görə, digər incəsənət növləri arasında ən zəngin ifadə vasitələrinə malik ədəbiyyat, söz sənəti, eyni zamanda, ən qapalı sənət növüdür. Belə ki, musiqi, rəngkarlıq tərcümə olunmur, arxitekturanı, rəsmi, nəğməni, rəqsləri bütün millətlər, xalqlar tərcüməsiz başa düşürlər: "Lakin ədəbi nümunə başqa şeydir, tərcümə olunmasa onun ifadə etdiyi bədii-estetik dəyərləri digər xalqlara, oxucuya necə çatdırmaq olar?" Yazıçının fikrincə, tərcümədə fərq təkcə sözlərdə deyil: "Məsələn, bir dildə felin daha çox zaman forması var (ingilis dilində), digər dildə isə üç zaman var, bir dildə predmetlərin sayını göstərmək vacibdir, digərində isə bu o qədər də vacib sayılır... və s. Görürsünüz, dillər dünyaya müxtəlif gözlə "baxırlar", öz daşıyıcılarını müxtəlif cür formalaşdırırlar. Məgər dünyagörüşü, dünyabaxışı tərcümə eləmək mümkündür? Xeyr." Yazıçı təcrübəyə istinad edir: "Misal üçün, bir şeirin on, yaxud iyirmi tərcü-

mə variantı ola bilər. Bu onu göstərir ki, tərcümə mümkün olmayan şeyi çatdırmağa səy göstərməkdir. İngiliscə bir mətni götürün, onu Azərbaycanca tərcümə edin, sonra orijinala müqayisə edin, mətnə oxşarlıq tapsanız, artıq yaxşı hal olar. Görürsünüz, tərcümənin imkanları yalançı imkanlardır. Elə hallar ola bilər ki, mənə itkiləri də qaçılmazdır. Elə hallar da olur ki, tərcüməçi orijinal mətnədən kənara çıxır. Bu da yolveriləndir. Belə tərcüməyə ekvivalent, eyni dəyərə malik olan tərcümə deyilir, məişət tərcüməsi də deyilir buna. Təxminən evə aldığı televizorun, yaxud telefonun texniki pasportundakı tərcümə kimi. Burda tərcüməçi əsas diqqəti ona yönəldir ki, oxucu, yaxud müştəri lazım olan məqamda hansı düyməni basmalıdır. Bədii tərcümə ayrı aləmdir; bizim ekvivalent kimi qəbul etdiyimiz sözlər müxtəlif xalqların leksikonunda müxtəlif təsəvvür, müxtəlif assosiasiyalar yaradır. Tutaq ki, hər bir dildə "ev" - yaşayış məskəni mənəsini verən söz var. Lakin onun xarici

məşğul olduğunu deyən yazıçının fikrincə, tərcüməçilik əzablı, amma yaradıcı sənətdir, yuxarıda qeyd etdiklərimdən başqa, bilik, zəhmət və enerji də tələb edir: "Və indi tərcümə ilə məşğul olan gənc nəslə də tövsiyəm odur ki, qeyd etdiyim meyarları nəzərə alsınlar. Bir qədər tarixə nəzər salsaq, görürük ki, Bibliyanı yunan dilindən italyan dilinə tərcümə edərkən Roma tərcüməçilərini dəqiqlik o qədər də maraqlandırmırdı; çünki o vaxtkı Roma oxucusu hazırlıqlı oxucu hesab olunmurdu. Camaat bilmirdi harda gülmək olar, harda qorxmaq olar. Buna görə də o zamanlı tərcüməçilər faciədə tragik notları daha qabarıq, komediyada isə komedik məqamları daha güclü çatdırmağa çalışırdılar. Xarakterləri sadə, bəsit formada, yumoru kobud, qaba formada çatdırmağa çalışırdılar. Hətta bir pyesdən bir parçanı götürüb, o biri pyesin tərcüməsinə yapışdırır, beləliklə, elə bil bir əsərin əlavəsi, yaxud qarışıq bir icmal alınır. Bu da hamını qane edirdi". K.Nəzirli hesab edir ki, yazıçılıq,

vacib şərt çevirdiyin müəllifin üslubunu qoruyub saxlamaqdır ki, tərcüməçilər, adətən, buna əməl etmir: "Əksər tərcüməçilər müəllifləri öz üslublarının qəliblərinə salırlar ki, nəticədə biz müəllifin üslubu ilə deyil, tərcüməçinin üslubu ilə üz-üzə qalırıq. Uzun cümlələr bölmək, qısa cümlələri birləşdirmək və s. bunlar müəllifin üslubuna xəyanətdir. Bu xəyanətin nəticəsidir ki, Azərbaycan ədəbiyyatına dünya əsərlərinin məği gəlib çıxıb, amma üslubları yox. Dünyadakı üslub rəngarəngliyindən xəbərsiz olan gənc müəlliflərimiz də sənətdə forma, üslub anlayışlarına soyuq yanaşıblar. Ona görə, əsərlərimiz estetik cəhətdən bərbaddır, çünki üslub yoxdur və bütün yazılanlar bir-birinə oxşayır. Mən bir nəşirlə bu barədə mübahisə edəndə, o, səmimi bir etiraf edib dedi ki, biz müəllifin üslubunu olduğu kimi qorusaq, bu kitabı heç kim oxumayacaq və almayacaq. Sonda məcbur olub həmin məşhur üslubçu yazıçını Azərbaycan oxucusuna məktəbli cümlələri ilə

Mükəmməl tərcümə necə olmalıdır?

görmə, daxili quruluşu barədə təsəvvürlər müxtəlifdir; istər ingilisin, istər uzaq Afrika cəngəlliklərində və Hindistanda yaşayan tayfaların, istərsə də fransızın təsəvvüründə "ev" anlayışı müxtəlif assosiasiyalar doğurur. Buna görə də müxtəlif dillərdə işlənən sözlər müxtəlif assosiasiyalar doğurur. Amma tərcümə zamanı problemlər təkcə bu sahədə qarşıya çıxmır. Dil sistemində sözlər müxtəlif cür düzülür: sözlər müxtəlif mənə kəsb edən köklərdən gəlir, müxtəlif qrammatik xüsusiyyətə malik olurlar, sinonimlərlə əlaqəli olurlar. Məsələn, rus dilində gəmi - kişi cinsindədir, ingilis dilində isə "ship" qadın cinsli əvəzliliklə ifadə olunur - she. Və bu da ingilis dənizçisinin öz gəmisinə olan münasibətini və hissələrini müəyyən edir. Buna görə də sözlərin yüz faiz dəqiq ekvivalentini tapmaq, yazmaq çox çətindir. Bunu hər adam bacara bilmir. İngilis dilində "she" (o, qadın cinsi) sözünü necə tərcümə edəsən? Yaxud "xurd-xəşil etmək" birləşməsinə ingiliscəyə (to batter, to cuff, to punch və s. çoxsaylı sinonim sözlərdir - kötləmək, əzişdirmək deməkdir) necə tərcümə edəsən? Yaxud bizim dilimizdə kələm dolması, yarpaq dolması, qoç Koroğlu, qurd Cəbrayıl, ya da elə kabab sözlərini ingilis dilində necə vermək lazımdır?" Müxtəlif dillərdə müxtəlif lüğət ehtiyatlarının mövcud olduğunu deyən K.Nəzirlinin sözlərinə görə, elə dil var ki, orda axtardığın adı məişət sözünün belə ekvivalentini tapmazsan. Belə hallarda adətən orijinal dildəki sözü eynilə saxlamaq, sonra isə aşağıda həmin sözün izahatını vermək daha münasib sayılır: "Bədii tərcümə ilə məşğul olan adamın istedadı, səbri və s. ilə yanaşı, mütləq bədii təfəkkürü, söz ehtiyatı və linqvistika sahəsində nəzəri bilikləri olmalıdır". Xarici Dillər Universitetinin ingilis dili fəkültəsini bitirdiyini, tələbəlik illərindən ta bu günə kimi bədii tərcümə ilə

ya da publisistika, məsələn, həkimlik, vəkillik, rəssamlıq, ya da mühəndislik və s. kimi sənət deyil: "Yazıçılıq üçün heç bir diplom, yaxud sertifikat lazım olmur. Bu, insanın qəlbi, duyğuları, istedadı, zəhməti, düşüncə və fikirləri, dünyaya münasibəti, vərdişləri... və s. məsələlərə bağlı bir məşğuliyyət növüdür. Bu, mənim subyektiv fikrimdir, amma tərcümə sənətdir. Fərq bundadır. İndi bəzi tərcümə əsərlərini oxuyanda gülməkdən özümü güclə saxlayıram, necə gəldi, harda gəldi, ağına, düşüncəsinə nə gəldi, eləcə də tərcümə edirlər. Adıca ad, toponim, idiom, təxəllüslərin təqdim edilməsində nə qədər qüsurlar və nöqsan görürsən, bunu adi oxucu görə bilmir, mütəxəssis görür, duyur. Hər halda, bunlara diqqət artırmaq lazımdır".

DİLİMİZİN MÜHAFİZƏKARLIQ MƏSƏLƏSİ

Yazar Aqşin Yeniseyin fikrincə, tərcümədə əsas meyar müəllifin yazdığı tərcümə olunan dilin maksimum imkanları ilə oxuculara çatdırmaqdır. Bundan ötrü də vacib şərt, dilin tarixi inkişafından xəbərdar olmaqdır: "Dil təkcə sözlərdən ibarət deyil, onun bədii, elmi, publisistik, məişət, hətta cinsəl qatları var ki, bunların fərqində olmadan uğurlu tərcümə mümkün deyil. Məsələn, bizim dilin elmi və cinsəl qatı çox nazikdir, yeni zəifdir. Əgər bu gün süni zəka haqqından yazılmış bir kitabı Azərbaycan dilinə çevirməyə cəhd göstərsək, yəqin ki, anlaşılmaz bir tərcümə ortaya çıxacaq. Ona görə də biz ilk növbədə dilimizin mühafizəkarlıq məsələsini həll etməliyik. Mühafizəkar dil mühafizəkar təfəkkür, mühafizəkar dil mühafizəkar təfəkkür, mühafizəkar dil mühafizəkar cəmiyyət yaradır. Geridə qalmış istənilən cəmiyyət, dili zamanla ayaqdaş bilməyən cəmiyyətlərdir. Çox güman yeni tərcümələrdə bu problem özünü göstərəcək". Yazarın fikrincə, ikinci

təqdim etdilər". A.Yenisey son zamanlar uğurlu bir addım da atıldığını deyir: "Artıq nəşirlərimiz tərcümədə ikinci, üçüncü dildə deyil, orijinala müraciət edirlər. Mənəcə, orijinaldan tərcümə bu dediyim problemin həllində mühüm rol oynayacaq".

ƏSAS ODUR Kİ, MƏNANİ, FİKRI SAXLAYASAN

"Altun kitab" nəşrlər evinin direktoru, professor Rafiq İsmayilov da tərcümə üçün iki əsas meyarı vacib sayır: "Birincisi, orijinala yaxınlıq və çevrilən dildə yaxşı səslənməsi. Hətta, çevrilən dildə daha yaxşı səslənməsinə üstünlük verirəm. Yəni əsəri oxuyan elə güman etməlidir ki, əsər öz dilində yazılıb. Orijinala yaxın tərcümə edib, ancaq öz dilində qüsurlara yol verilə, o əsəri heç kim oxumayacaq. Mən həmişə tərcüməçilərdən xahiş edirəm ki, əsər Azərbaycan ədəbi dilin norma və qanunlarına uyğun yazılsın və oxunaqlı olsun. Əlbəttə, əsər orijinala yaxın yazılsın. Azərbaycan dilinin də, ingilis dilinin də öz qanunauyğunluqları var. Çevirmə zamanı heç də cümləni öz quruluşunda saxlamaq mümkün deyil. Əsas odur ki, mənə, fikri saxlayasan. Sözləri və cümlə quruluşlarını olduğu kimi saxlamaq olmaz". Bizdə yaxşı tərcüməçilərin çox olmadığını deyən nəşir, tərcümə prinsiplərini Kamran Nəzirli, Vilayət Hacıyev kimi peşəkarlıqla bilən tərcüməçilərin də olduğunu deyir: "Bu tərcüməçilər çevirdikləri dildə əsərin gözəl səslənməsinə xüsusi diqqət edirlər. Bəzi tərcüməçilər də var ki, irad tutanda "Necə var elə tərcümə eləmişəm, cümlənin qrammatik quruluşu eynidir" - deyirlər. Ona görə, tərcümə əsərləri çox oxunmur. Rus, ingilis dilini bilənlər çalışırlar ki, əsərləri orijinaldan oxusunlar".

Təranə Məhərrəmov